

Szendrei Janka

Újabb Szent István-alleluja

A mise liturgiája az elmúlt századokban, még a liturgiai változatosságot kedvelő középkorban is lényegében egységes volt a római rítus területén. Ez egyben azt jelenti, hogy a misében a hivatalos „énekrend” is Európa-szerte nagy mértékben egységesnek mondható a huszadik századig. Az olvasott misét kivételesnek tekintették, a naponta énekelt misében pedig a miseszöveg szerves részét alkotó *proprium missae* ugyanazokkal a dallamokkal hangzott el mindenhol. Legfeljebb a középkorban némi zenei variálás figyelhető meg a különböző helyi szokások szerint.

Szendrei Janka zenetörténész, karnagy, a MTA Zenetudományi Intézete régizenei osztályának vezetője.

Egyetlen műfaja volt a *proprium missae*-nek, mely nem volt ilyen stabilan lerögzített: az alleluja. Ez az evangélium örömhíret üdvözlő ének lassan, fokozatosan épült be a római rítusba. Eleinte csak néhány alleluja-dallam volt használatban, melyhez szükség szerint tudtak szöveget kapcsolni. A teljes egyházi évet a karoling-korban látták el saját allelujákkal. A műfaj fejlődése azonban ekkor sem állt meg. Szemben a többi *proprium missae*-műfajjal, az alleluja repertoárja, zenei kivitelezése nem vált véglegessé, a karoling kor után is alakulóban maradt, egészen a középkor végéig, sőt néhol azon is túl. Természetesen nem az egész anyag. Volt az alleluják között is egy állandónak mondható réteg, mely ugyanazon funkcióban mindenhol megtalálható, de ennél nagyobb az a réteg, mely az egyes régiók, egyházmegyék, rendek szokásainak megfelelően változott. A középkorban a legtöbb új alleluja-kompozíciót az új meg új szent-kultuszok hívták életre. Míg a zsolozsmában a középkor szentjei teljes saját officiumot kaphattak, azon helyek igényei szerint, ahol őket tisztelték, a misében legfőképpen egy saját alleluja illette meg őket az egyébként *communis* szövegekből összeállított formulában.

A középkori Magyarországon egyetlen szent örvendett olyan nagy tiszteletnek, hogy nem csak egy, hanem több alleluját is írtak a tiszteletére: István király. Mint a *Zenetudományi Dolgozatok* 1989. évi számában bemutattuk („A Szent István alleluják dallamai”, 7–35.), eddig hét Szent István-alleluja-dallamot ismerhettünk meg, hat különféle szövegre. A hét darabból egy külföldi, a bambergi székesegyház István-kultusza számára helyben írták, s ott is maradt fenn több kottás forrásban. A további hat darab viszont magyarországi kódexekben olvasható, hazai használatra készült, magyarországi munka. Van köztük szinte teljesen szabad kompozíció, vannak kötött formulaanyagból építkező darabok, s vannak szabad kontrafaktumok. Ez utóbbiak sorát most egy újabb, eddig nem azonosított tétellel bővíthetjük.

A középkor végén nyomtatásban megjelent *Missale ad usum dominorum Ultramontanorum* (Verona, Pierre Maufer, 1480), egy az esztergomi tradícióhoz közel álló magyarországi liturgikus úzus misszáléja, Szent István király ünnepére olyan alleluja-verset közöl, mely eddig elkerülte figyelmünket. A vers szövege: „Ornavit sanctus Stephanus tempora sua usque ad consummationem vitae”.

Az alleluja-összkiadásokban a tétel ilyen formában nem szerepel. Könnyen megtalálható azonban a mintája, az a hitvallók közös (communis) miséjébe szánt tétel, melyet a magyarországi szerző szem előtt tartott az István-alleluja megalkotásakor. Ez így hangzik: *Ornavit hic sanctus* (vagy: *praesul*, néhány esetben mindkét szó megvan) *tempora* (esetleg: *tempora sua*) *usque ad consummationem vitae*. Ezt az egyáltalán nem gyakori szöveget dél-német kódexek tartották fenn a XII. századtól, otthonos egyes bajor és ausztriai ágostonos kanonok-kolostorokban valamint a regensburgi tradícióban (megvan a nyomtatott regensburgi misszáléban is). A német feljegyzések különbözőnek a magyarországitól abban, hogy a szent nevét nem dolgozzák be a szövegbe. Olyankor is, ha a szöveget valamely szent naptári ünnepénél s nem a *commune*-fejezetben közlik, maradnak a „*hic sanctus*”, „*hic praesul*” vagy „*hic sanctus praesul*” megjelölésnél (pl. a regensburgi nyomtatott *missale* Ambrus, Erhard s Ágoston *translatio*-jának ünnepén). A szöveghez szánt dallam nem önálló kompozíció. Szabadon értelmezett kontrafaktumról van szó, mely az *Alleluja. Laetamini in Domino*-t, annak német nyelvterületen használt negyedik tónusú dallamát veszi alapul (a mai *Graduale Romanum*-ban nincs meg, lásd *Monumenta Monodica Medii Aevi* VIII, Bärenreiter, Kassel etc. 1987. 249.) Különösen a verzusban azonban, a szöveg eltérő struktúrája miatt, az *Ornavit* komponistája próbára tehetné egyéni fantáziáját. Az *Alleluja. Ornavit* egy jól olvasható kottás változatát megtalálhatjuk pl. a Moosburgi *Graduale*-ban, vagyis egy híres bajor ágostonos kanonok-kódexben (kiadás: *Moosburger Graduale*. München, Universitätsbibliothek, 2° Cod. ms. 156. Hrsg. David Hiley. Tutzing 1996. fol. 150).

A magyarországi liturgikus kódexekben nem igazán gyakori már az *Alleluja. Laetamini* tétel sem. Megvan ugyan az esztergomi nyomtatott *missalé*-ban, kottás kódexeink közül azonban csak kevés jegyzi fel (Kolozsvári, Szepesi, Brassói II. *Graduale*, tehát éppen nem a legjellemzőbb források). Az *Alleluja. Ornavit hic sanctus* viszont kifejezetten ritka, csak a zágrábi tradíció ismeri. A hitvallók *commune*-jában adja meg, név behelyettesítése nélkül. A zágrábi liturgia nem ezt az alleluját alkalmazta Szent István napjára, hanem, mint másik tanulmányunkban bemutattuk, több saját tétele volt a kiemelkedő ünnepre. Zágrábban Szent István a székesegyháznak is patrónusa.

Az „ultramontán” *missale* kottát természetesen nem tartalmaz. Nem tudhatjuk tehát biztosan, hogyan énekelték az *Alleluja. Ornavit sanctus Stephanus*-t azokban a magyarországi egyházakban, melyekben e *missale* rendjét követték. (S nem tudjuk egyelőre biztosan azt sem, melyek voltak ezek az egyházak.) Igen valószínű, hogy itthon is a negyedik tónusú *Ornavit hic sanctus*-dallam volt a minta az István-allelujához, kérdés marad azonban, hogyan oldotta meg a középkori komponista a „*hic sanctus*” szakasznál a „*sanctus Stephanus*” szótagok elhelyezését. A külföldi analógiák óvatossá tesznek: bizony gyakran megfigyelhető, hogy ilyenkor nem a melizmákat szótagolták ki, hanem „belekomponálták” a darabba. Mégis, amíg a *Missale Ultramontanorum*-nak kottás változata elő nem kerül, álljon itt a zágrábi *graduale*-ből (Archiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti III d 182, fol. 51) az *Alleluja Ornavit hic sanctus*, egy zárójelben ajánlott szövegvariánssal. Hátha valakinek éppen ez az újonnan talált, nyolcadik Szent István-alleluja nyeri meg a tetszését annyira, hogy az ünnepnapon bemutassa.

Újabb Szent István-alleluja

Al- le- - lu- ja .

N. Or- ma- - vit hic san- - ctus

[san- ctus ste- pha- nus]

tem- po- ra su- a us- - que ad con-

- summati- o- nem vi- - tae.

De sancto
Stephano rege

Intr. Os
iusti.

Grad. In-
veni David.

(All.)

Al- le lu- ja.

o rex et a- po- sto- le, Ste- pha- ne, gen- tis

tu- e tu- is pre- ci- bus duc ad con- tem- plan- dam spe-

ci- em cel- si- tu- di- nis Chri- sti, quos e- le- va-

tis in ce- lum ma- ni- bus tu mo- ri- ens Chri-

sto com- men- da- sti.

Off. Veri- tas mea
Comm. Bea- tus servus

Szent István-alleluja a Bakócz Gradualéból (s. XV/XVI) modern átírásban.

XIV. AZ ÜNNEPI IDŐKÖN KÍVÜL ÉS BÁRMILYEN ALKALOMRA

Zsoltár-antifonák. Saját zsoltárral/zsoltárszakasszal énekelhetők. Maguk a zsoltárok azonban énekelhetők más (az ünnepeknél megadott) antifonákkal is. Hasonló módon éneklésre alakíthatunk a Szentírásból más zsoltárokat is. Az egyes zsoltárok után a lelkész imádságot mondhat a zsoltár gondolataiból.

128

Szol- gál- ja- tok az Úr- nak fé- le- lem- ben, mind-nyá- jan, és ör-
ven- dez- ze- tek ő- né- ki ret- te- gés- ben. 1. tónus

2. zsoltár

1. Miért dühösködnék a /pogányok * és gondolnak hiábavalóságot a /népck?
 2. A föld királyai felkerckednek és a fejedelmek együtt tanács/koznak * az Úr ellen és az ő Felkentje /ellen.
 3. „Szaggassuk le az ő bilincse/iket * és dobjuk le magunkról kötele/iket!”
 4. Az egckben lakozó neveti /őket * az Úr megcsúfolja /őket.
 5. Majd szól nékik harag/jában * és megrettentí őket gerjedel/mében:
 6. „Én kentem fel az én királyomat a /Sionon * az én szent he/gyemen.”
 7. Törvényül hirdetem + ”Az Úr mondá /nékem * én fiam vagy te, én ma nemzetelek /téged.
 8. Kérjed tőlem és odaadom neked a pogányokat örök/ségül * és birtokolod a föld hatá/rait.
 9. Összetöröd őket vasvesz/szóvel * széjjelzúzod őket, mint cserép/edényt.”
 10. Azért, királyok, legyetek /cszesek * és okuljatok, földnek /bírái!
 11. Szolgáljatok az Úrnak féle/lemmel * és örüljetek reszke/téssel.
 - 12a. Csókoljátok a Fiút, hogy meg ne hara/gudják * és el ne vesszetez az /úton.
 - 12b. Mert hamar felgerjed az ő /haragja. * Boldogok mindazok, akik őbenne /bíznak!
- Dicsőség az Atyának és /Fiúnak * és Szentlélek /Istennek.
Miképpen kezdetben volt, most és /mindenkor * és mindörökkön örökké, /ámen.
Az ANTIFONA megisméltése.

129

Kö- nyö- rülj raj- tunk, Úr- is- ten, és hall- gasd meg a mi i- mád-
sá- gun- kat! 8. tónus

4. zsoltár

- 2a. Mikor kiáltok, hallgass meg engem, igazságomnak /Istenc * szorultságomban tág teret adtál /nékem.
- 2b. Könyörülj /rajtam * és halld meg az én imádsá/gomat.

Protestáns graduál. Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célra. Készítette: Ferenczi Ilona, Dobszay László – Bódiss Tamás és Farkas Zoltán közreműködésével. Kiadja a Református Egyházzenészek Munkaközössége. Budapest 1996. ReZeM 035